

als hij openlijk schuld belijdt over deze aantasting van de confessionele trouw van een collega.

b. Tweede fout is, dat Prof. Hepp inzake den mensch als mede-arbeider Gods bezwaren maakt, die deels parallel loopen met de lange reeks van bezwaren, die de gereformeerden steeds hebben ontwikkeld tegen de synergisten uit den synergistischen strijd. Die strijd liep vooral over de kwestie, of de mensch met God meewerken kon in de tot-stand-koming van de genade, in de verkrijging der zaligheid. Maar hoe lichtvaardig is het nu, als Prof. Hepp de solutie der daarbij optredende kwesties uitbreidt over heel de linie van het verbondsverkeer tusschen God en mensch? Is dat niet hetzelfde misverstand, als hetwelk ook opgetreden is in Prof. Hepps poneeren van de „onwederstandelijke genade”? Men zie daarover in dit nummer het uitgebreide artikel onder „Stemmen uit onze Kerken”. Het is jammer, dat een uitspraak: geen synergie op een bepaald punt wordt uitgebreid over heel de linie, over alle punten van den weg, dien God met den mensch „houdt”. Dat geeft maar nieuwe uitglidingen. O ja, als de praepositie „mede” ook maar een oogmerk werd opgevat als aanduiding van GELIJKHEID der partijen, dan zou daarmee een streep gehaald zijn door wat ik mijn leven lang gepreekt en geschreven en gesproken heb met alle gereformeerden mee. Dan zou ik in het gereformeerde denken hebben ingedragen, wat ik verfoei; en ik zou me daarvan niet even gemakkelijk hebben afgemaakt als indertijd Dr. Kuyper, toen hij werd aangevallen op zijn Encyclopaedie, en toen men hem verweet, dat hij dingen beweerde, die, consequent doorgedacht, zouden moeten leiden tot pantheïsme; ik kom daar in ander verband nog wel eens op terug. Maar daar is geen sprake van. Prof. Hepp zal geen enkel voorbeeld kunnen aanhalen, waarin het voorzetsel „mede” in dien zin werd opgevat door mij. Ik heb alleen maar gezegd: men moet de praepositie „mede” niet van allen zin berooven. Maar dat is natuurlijk wat anders, dan dit voorzetsel verabsoluteren. Het laatste is goddeloos; maar het eerste (het niet-onkrachten van de praepositie „mede”) is gereformeerd; het is een protest tegen... single-track-theology. Maar daar heeft Prof. Hepp in mijn geval geen oog voor gehad.

De praepositie „mede” krijgt immers weer haar schriftuurlijken inhoud, en haar recht, door de leer van het twee-zijdige verbond. Daarom is die kwestie ook zoo ongemeen ernstig.

Overigens haalt Prof. Hepp zelf uitspraken van mij aan, waarin ik met nadruk zeg: de mensch is Gods mede-arbeider, NIET in geboorte, of wedergeboorte, NIET in schepping of herschepping (84). Hij is het — zoo vervolgde ik — alleen maar NADAT God met Zijn werk een aanvang in ons gemaakt heeft (monopleurisch); want dan is de verhouding verder dipleurisch (zonder dat de partijen gelijk worden).

Deze verdere uitwerking van Kuypers grondgedachten kan Prof. Hepp nu helaas niet waardeeren. Geen wonder, nu hij in dit punt van de beide Kuypers, vader en zoon, verschilt, zooals uit de van Dr. A. Kuyper en van Dr. H. H. Kuyper gegeven aanhalingen blijkt.

c. Derde fout is, dat Prof. Hepp, tengevolge van dit halen van een ongereformeerden streep door de gereformeerde verbondsleer der tweezijdigheid, de zaak van het medewerkschap alleen maar onderdak weet te brengen bij de leer der VOORZIENIGHEID. Hier komt hij aan zijn eigenlijke theorie. En omdat die en in haar historische constructie, en in haar thetische uiteenzetting fout is, moet ik daar wel nader op ingaan, om alweer feiten te ontdekken in Prof. Hepps vertoogen.

••

Beginnen we met de historische constructies.

In zijn ijer zich wat overhaastende, constateert Prof. Hepp, dat niet alleen onze Catechismus en Confessie, maar ook andere Confessies, o.a. de Westminsterse, de medewerking van den mensch (als mede-arbeider Gods) „niet eens noemen”. Vermoedelijk heeft Prof. Hepp vergeten, te letten op de Conf. helvetica prior, art. 15 (16): „das die diener der kirchen mitter arbeit gottes syen, als sy der heilig paulus nent”. Alsmode op de Conf. helvetica posterior, art. 18: Dei cooperarij. Benevens op den Consensus Bremensis, 10, 3: Gottes mitterarbeit. Gelijk ook op de Confessio tetrapolitana, 13: die rechten mitwarker des Herrn.

Prof. Hepp vergist zich dus ten eenenmale, als hij opmerkt, dat de confessies „de medewerking” niet eens noemen. Ze doen dit wel.

Natuurlijk is het daarbij hun niet ontgaan, dat de aangehaalde plaatsen doelen op het medewerkschap in bepaalden zin, het met God medewerken n.l. in den dienst des Woords, den dienst van het Evangelie. Zoodra dan ook van niet-gereformeerde zijde de remonstrantische of synergistische dwaling den kop opsteekt, zijn dogmatici of exegeten van gereformeerden huize er haastig bij, om te zeggen: denkt er aan, dat ge niet lichtvaardig met dien tekst omspringt. Dat herinnert b.v. — om maar een enkel voorbeeld te noemen — zoowel het „beroemde leerboek” de Synopsis¹⁾, als ook zijn mede-auteur Rivetus²⁾, en de bekende De

Moor³⁾; om nu maar geen anderen te noemen. En met gelijken nadruk houden ze vol, dat in het eerste moment der krachtige roeping Gods (der wedergeboorte) etc. de mensch met God niet meewerkt. Precies hetzelfde, als wat ik met nadruk vooropplaatste: geen medewerking in het monopleurische.

Maar diezelfde gereformeerden leeren dan ook met precies dezelfde stelligheid, dat, NADAT eenmaal God is aangevangen met Zijn monopleurisch begonnen genadewerk in de onwederstandelijke acte der wederbaring en der principiële overwinning van den zondigen tegenstand, die zelfde mensch VERVOLGENS mede-werker Gods heeten mag. Rivetus wil er niet graag een ernstig bezwaar tegen inhrenge⁴⁾. Als men maar niet Gods medewerking met ons van gelijke kracht noemt als onze medewerking met God, dan heeft hij niets tegen den term mede-arbeider Gods. Als er maar niet onder verstaan wordt, dat God en mensch net zoo tegenover elkaar zich zouden verhouden, als twee sjouweliu, die samen een vrachttje torsen, of als twee trekkers, die samen een schuit door de trekvaart slepen. Want zoo staan de zaken niet: in de verhouding van God en mensch immers heeft het werken van den één zijn oorzaak te danken aan het werken van den Ander (God heeft monopleurisch ons wedergeboren, wat we dus kunnen, dat danken we aan Hem). Staat dit monopleurische maar vast, dan zal Rivetus tegen het dipleurische element in het „mede-werken” geen protest inhrenge, zooals thans Prof. Hepp doet, onder negatie van mijn desbetreffende woorden.

Moeten we nog andere namen noemen ter illustratie van dit heel gewone gereformeerde gevoelen? Dan wijzen we op Zanchius, die opmerkt, dat het niet aangaat, God mede-werker met den mensch te noemen in de ZONDE. Wie nu op de wijze van Prof. Hepp tegen de idee van den mensch als mede-arbeider Gods in verbondsverhouding bezwaar maakt, die zou tot Zanchius kunnen zeggen: ge kunt, broeder Zanchius, het probleem gauw afhandelen. Zeg maar, dat de theologie single-track-theology moet zijn, zooals Prof. Hepp zijns ondanks feitelijk onophoudelijk daartoe neigt, zeg dus maar: de mensch is altijd onder-arbeider, en stel in alternatieve verhouding dit onder-arbeiderschap dan zoo lang tegenover het medewerkerschap, dat ge het dipleurische element „onzulvere lucht” kunt noemen, en het bewijs is dan geleverd; het luidt dan zóó: God is nooit, en in niets met den mensch dipleurisch mede-werker; ergo: Hij is het ook niet in de zonde. Ja, dat zou een manier zijn, zooals Prof. Hepp ongeveer volgt (ongeveer, want consequent is hij niet). Maar intusschen denkt toch Zanchius er niet over, de dingen zóó te construeeren. Hij doet het anders. Hij zegt⁵⁾, dat God net is als de onderwijzer bij het kind; maakt de leerling een schrijffout, dan is de onderwijzer geen mede-werker in die fout, maar hij is het wel in de handeling van het schrijven zelf.

Hier is dus wel degelijk onder het aspect eener concursusleer het begrip van mede-werker, ook in de voorzienigheid (niet in de Schepping, maar wel in het handhaven van het geschapene) gehandhaafd. Opzettelijk koos ik voorbeelden „uit den bloeitijd”. Het begrip van mede-werker is ten allen tijde door de gereformeerden erkend en aanvaard; het is alleen maar ontdaan van valsche aankleeding. En die heb ik ook duidelijk weggevoerd. Wat ik deed, was alleen maar, de tweede „rail” ook als een heusche „rail” (maar dan mono-

imo & Paulum sacrilegae sententiae citat autorem, qui dixit nos esse *ovreggys* *theou*. Ubi vulgata habet *adjuvatores Dei*. Locus autem citatus ad rem non facit, non agit enim Paulus vel de operibus, vel de nostra ad Deum conversione, sed de opere ministerii, in quo, etiam fatentibus adversariis, homo impius ratione externi operis cuius est administrator, potest esse instrumentum Dei, & ita Deo cooperari.

3) De Moor, Comm. Perp. IV, 1766, 493: Ast non pariter huc spectant loca alia I Cor. III, 9. XV, 10. ubi sermo est de hominum cum Deo cooperatione ad opus ministerii, non vero de hominis Cooperatione ad sui Conversionem in primo Vocationis momento. Rivetus strijdt tegen misbruik, maar heeft het gebruik niet op.

4) Rivetus, a.w. 405, b: Qui (Estius) enim bene notat (wat ondanks Prof. Hepp ook ik „noteerde”, gelijk uit mijn citaten duidelijk blijkt) nostram cooperationem respectu Dei, non esse talem qualis est cooperatio Dei respectu nostri, quia tota nostra cooperatio etiam ipsius Dei operatio est, facientis ut faciamus (deze opmerking slaat op Estius). Quo sensu non multum pugnamus, si quis cooperatores, *ovreggys* Dei nos dicat, in opere salutis nostrae, nempe si non intelligit Deum simul natura operari cum humana voluntate, ita ut influat in effectum, non autem in causam, qua ratione duo simul operantes ad eundem effectum, similes sunt duobus ferentibus lapidem, aut trahentibus navem, qua similitudine utitur Bellarminus. Quam merito rejicit Bonaventura, quia cooperationem talem intendit, qua neuter operans in alium operatur.

5) Hieronymi Zanchii, Operum Theol. Tom. VII, Miscellaneorum lib. pr., 251: Quod faciam Deum non solum *foederarij*, sed etiam *ovreggys* peccatorum, calumnia est... Docui quidem & doceo secundum Scripturas, Nullam esse actionem sicut in aliis creaturis, sic nec in homine sive internam sive externam, cui non cooperatur Deus. Docent enim sic Scripturae. Sed nullo modo consequitur inde, Deum igitur peccare una cum homine peccante, vel efficere, ut homo peccet, id quod est esse *ovreggys* peccatorum. Quod si mei accusatores nesciunt discernere peccatum (quod est *avopia*, & privatio rectitudinis in actione) ab actione ipsa: non proinde calumniemur me, quod faciam Deum *ovreggys* peccatorum. Est *ovreggys* *theou* *theos*, sed non peccati: omne enim *theos*, qua *theos*, bonum est. Omnis autem boni autor est Deus. Imo edeo nos peccamus, quia actiones Dei in nobis, suapte natura bonas, nos nostra corruptione & malitia depravamus, inficimusque. Si puer scribendi ignarus, cuius manus a praepreptore super papyrus ducatur, inter pingendum errorem admittit; erroris certe *ovreggys* non poterit dici praepreptor: quia pueri manum ducat: sed puer tantum, quia manum praepreptoris recte ducen- tem non usquequaque sequitur. Deus sua omnipotentia manu & actione omnes creaturas movet: sed unquamque secundum suam naturam. Deus igitur illius quod in peccato bonum est, nempe actionis in se, *ovreggys* est: illius vero quae proprie malum est et peccatum nullo modo *ovreggys* esse aut dici potest.

pleurisch gelegd door den Oppersten Architect) te laten zien; „mede-rail”, zoo zei ik, opdat het woordje „mede” niet van zijn zin beroofd zou worden, al bleef het te verstaan in menschelek-creatuurlijken zin, en opdat we bewaard zouden worden voor single-track-theology. En in dien zin spreekt ook Heidegger over den mensch als mede-werker⁶⁾, en à Lasco⁷⁾.

Men moet nu niet tegenwerpen: „ja, maar, deze theologen hebben dit alles gezegd, zonder rekening te houden met de moeilijkheden, die van de zijde der ketteren aan de rustige ontwikkeling van het begrip „mede-arbeider Gods” in den weg gelegd zijn; hadden ze daarmee gerekend, dan zouden ze wel tegen dat begrip van „mede-werker” kopschuw geworden zijn”. Dit ware een historisch onjuiste redeneering. Want al de geciteerde schrijvers kennen die moeilijkheden, zonder evenwel den term mede-werker daarom prijs te geven, of hem, die het voorzetsel „mede” ernstig opgevat wil zien, te beschuldigen van deformatie. Prof. Hepp heeft in zijn strijd tegen Prof. Vollenhoven zich nadrukkelijk op de Synopsis — het bekende leerboek der gereformeerden — beroepen; wel deed hij het op onjuiste wijze, maar hij wilde toch dit boek in zijn volle waarde gelaten zien. Welnu, de Synopsis zelf noemt uitdrukkelijk de ketterijen, die in de nadere uitwerking van het begrip „mede-werker” opgetreden zijn (zie noot 1); maar is niettemin mij voorgegaan in de constructie, die ik gaf: de mensch n.l. geen mede-werker Gods in het begin, geboorte, schepping, wedergeboorte, herschepping⁸⁾, maar wel degelijk mede-werker in het vervolg⁹⁾; geen mede-werker in het monopleurische, wel mede-werker in het dipleurische. En dit is van betekenis, waar de Synopsis herhaaldelijk het woord „mede-werker” (*ovreggys*) ook bezigt voor het strikt op voet van gelijkheid met elkaar meewerken van Vader en Zoon en Heiligen Geest. Een woord, dat de verbondsverhouding tusschen de drie personen teekent, kan (krachtens het verbond) ook gelden in de verhouding tusschen God en (verbonds)mensch, natuurlijk, alweer pro captu hominis, in creatuurlijken zin. Precies wat Kuyper zegt. Op deze wijze construeert de Synopsis, wetende, dat de ketteren het begrip „mede-werker” zoo vaak vervalscht hebben¹⁰⁾.

Ja, zóóver is het er vandaan, dat dit begrip van „mede-werker” in den ban te doen zou zijn, of dat het „mede” verzwakt zou moeten worden, dat Dr. A. Kuyper in zijn Dictaten-Dogmatiek (over het verbond, niet over de voorzienigheid, zooals Prof. Hepp wil) ervan uitgaat, als van een grondbegrip. Dr. Kuyper zegt (Locus de Foedere, *gedicteerd* gedeelte, ed. Kok, Kampen, bl. 1834) letterlijk: „Wel is hier (in het genadeverbond, K. S.) onderscheid te maken tusschen hetgeen toekomt aan den nog dooden zondaar, die niets anders dan volstrekt passief zijn kan, en tusschen hetgeen na zijn levendmaking en door hemzelf geschiedt in zijn hoedanigheid van *ovreggys* *theou* (mede-arbeider Gods; K. S.). In dit alles toch rekt zijn eigen bewustzijn en zijn eigen wilsactie mede”. En in het niet-gedicteerd gedeelte van dezen zelfden Locus de Foedere lezen we op bl. 152: „Wat het synergisme betreft, daarover liggen we in geschil met de Lutherse... Daar tegenover leeren de Gereformeerden met Paulus (1 Cor. 3:9), dat de mensch een *ovreggys* *theou* (mede-arbeider Gods, K. S.) is. Deze belijdenis is echter in het z.g. synergisme door Methodisten, Ethischen, enz. vervalscht, toen ze haar ook gingen toepassen op de wedergeboorte... Met besltheid (moet) worden volgehouden, dat de wedergeboorte een werk is, waarbij van 's menschen zij alles passief, en alleen van Gods zij alles actief toegaat. Maar ook moet het geleerd, om te ontkomen aan de Roomsche dwaling, volgens welke de mensch niet geheel dood en in den grond van zijn hart een vriend van Satan is. Daaruit volgt evenwel nog niet, dat de mensch passief blijft ook na de wedergeboorte. Dat zou een loochenen zijn, van de efficaciteit der wedergeboorte. De wedergeboorte is juist het aanbrengen van leven, van levensactie. Zoo wordt de mensch *ovreggys* *theou* (mede-arbeider Gods, K. S.).

Het is toch wel merkwaardig: in dezelfde periode, waarin de kwestie van het zelfonderzoek naar voren gekomen is, wil Prof. Hepp een poging, om het voorzetsel „mede” weer zijn echte betekenis te geven, afdoen met de bewering, dat wie het „mede” (in: mede-arbeider) op mijn manier (in het dipleurisch verbond) weer ten volle (hoewel naar den aard des menschen) tot zijn recht wil doen komen, daardoor onver-

6) Joh. Henrici Heideggeri, Medulla Theologiae Chr. Tiguri, 1713, 229; S. Paulus vero dicens: Non ego, sed gratia Dei, *h* *ovreggys*, quae mecum est, 1 Cor. 15:10, (non, gratia mecum) & de se ut regem loquitur, & fructum ministerii sui uni solique gratiae acceptum in solidum refert. Sumus etiam *ovreggys* operarii, Matth. 20:8. *ovreggys* cooperarii Dei, 1 Cor. 3:9. per gratiam regenerationis, non naturam.

7) Joh. à Lasco, Forma ac Ratio tota Ecclesiastici ministerii, ed. Kuyper, Opera, II, 15: de ministri zijn *ovreggys* *theou*.

8) Synopsis, ed. Bavinck, 150: Respectu quidem *inini* ad bonum, seu *primi* reparationis actus, liberum naturalis hominis arbitrium, pro natura sua, quoad spirituales facultates, reverts corrupta, imo et mortua, verum a Deo emendanda et excitanda. non *ovreggys*, cooperatur, Deo, sed habet se respectu Dei agentis ad modum quadamtenus naturae et subjecti, *passivus*, passivus.

9) Synopsis purioris Theologiae, ed. Bavinck, Leiden, blz. 152, de libero arbitrio: Hic ergo homo Dei gratia et Spiritu renatus non tantum *ovreggys*, passivus, sed et *ovreggys*, active, se habet, ac *incipit* Deo *ovreggys*, id est, ut loquitur passim Augustinus, gratia Dei praevieniente, praeparante, et operante, homo regentis, ab eadem gratia ducente et comitante, cooperante et adjuvante, actus, vult et agit, et eadem subsequente proficit et perseverat.

10) Zie b.v. de Loci van Strigelius, den bekenden synergist, blz. 193, waar hij Basilius aanhaalt in zake de relatie tusschen de drie personen der triniteit.

mijdelijk he kort moet d van het dip Geen wor zoek zoo selt Want ook in geding. althans naa geest „m e deren Gods is reeds ov handeld 11). uitwerking zoek, het m gebracht is met „on d maakt m indier tusschen, d spreken, d op het „or God mede-g groepeerin kwestie, d dezen is v niemand. werkerscha natief gaaf lijke conse Maar ze d de aloude e in het vooc noemt In gevele En tevens: begrip „m gangbare n En dit is eigen thet

11) Fidei credunt, versciunt: I. *ovreggys* *theou* Theologiae these 8).

Meewer

In „Am en degelij brochures artikel, ge S. vraag met die verkeerd wilden op inzake de toen we hoorden a we uit Fr niet; en e van brocl nog niet Prof. Hepp zwijgen e voorgeaans antwoord t dadelijk meeningen een groot Eén pu Hij schij aan de h dat ik een in vergis maar dit de vrede Prof. Ku redevoeri dan er a bewijzen, ken de aantoon, te p u n zwijgen, der kerke den diep Kuyper e maken, e zóó is t

Dr A.

Verled-

Dr A. K.

artikelen

We wac

Vragen

genade”.

Wij ka

van Phas

term van

Beide na

En nu h

zich tege

zoodat E

daarteege

hem befo

voortreff

heersche

Hij zo